

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Оніщик Ю.В.,

д.ю.н., професор,

завідувач кафедри приватного та публічного права

Інституту права та сучасних технологій

Київський національний університет технологій та дизайну.

м. Київ, Україна

Стаття присвячена визначенню місця та ролі Європейського суду з прав людини у правовому забезпеченні реалізації прав людини в Україні. Констатовано, що неухильне дотримання стандартів прав людини, їх впровадження і практична реалізація в діяльність органів публічної влади дозволить мінімізувати кількість звернень громадян України до Європейського суду з прав людини та створити ефективне правове забезпечення реалізації прав людини.

Ключові слова: права людини, правове забезпечення, Європейський суд з прав людини, національне законодавство, міжнародне законодавство.

Постановка проблеми. Ефективне правове забезпечення реалізації прав людини є своєрідним індикатором сталості й зрілості такої держави. Важливу роль у формуванні дієвої вітчизняної системи прав людини відіграють міжнародні інституції, адже будь-які національні законодавчі акти у сфері прав людини мають узгоджуватися з положеннями міжнародно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Однією з найвпливовіших міжнародних інституцій є Європейський суд з прав людини, який було утворено для забезпечення дотримання державами-учасницями зобов'язань відповідно до

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Після ратифікації Україною цієї Конвенції та протоколів до неї [2] юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється щодо прав і свобод людини, передбачених у цих міжнародно-правових документах, на територію України. Відповідно до ст. 9 Конституції України [3] та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [4] чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою Україною, є невід'ємною частиною національного законодавства України. Відповідно, Конвенція та протоколи до неї є складовою не тільки європейської правової системи, а і національної правової системи.

Реалізація права на звернення кожного за захистом своїх прав і свобод до Європейського суду з прав людини можлива лише за дотримання таких умов: має місце порушення прав чи свобод людини, передбачених Конвенцією, а також протоколами до неї; особа офіційно зверталася до відповідних органів публічної влади, посадових і службових осіб за захистом своїх прав і свобод, та використала при цьому всі національні засоби юридичного захисту, але не досягла своєї мети; предметом заяви (скарги) є правовідносини між особою і державою, які виникли після того, як Україна ратифікувала на рівні закону Конвенцію та протоколи до неї; заявником (скаржником) може бути особа (фізична), група осіб (дві і більше), неурядова організація (юридична особа), інша держава-підписант Конвенції; право на звернення до Європейського суду з прав людини заявник (скаржник) повинен реалізувати протягом чотирьох місяців з дати прийняття остаточного рішення у справі на національному рівні [1; 5; 6].

У контексті забезпечення дотримання принципів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [7], згідно з яким рішення Європейського суду з прав людини обов'язкове для виконання Україною, а суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як

джерело права. Л.Д. Тимченко звертає увагу на те, що формулювання ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» щодо використання практики Європейського суду з прав людини як «джерела права» є не зовсім коректним, оскільки дослідження цього питання надає підстави стверджувати, що зазначений Суд творить право, а це не відповідає дійсності. Мабуть, було б доцільніше застосувати формулу, «...що рішення Європейського суду з прав людини є «джерелом тлумачення права» [8, с. 33]. Аналіз Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї вказує на те, що юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється лише на питання, пов'язані з тлумаченням і застосуванням Конвенції та протоколів до неї. Отже, Європейський суд з прав людини має право тільки застосовувати і тлумачити вже існуючі правові норми.

Рішення Європейського суду з прав людини є ідеологічно-правовою основою для судочинства, які сприяють нормотворчості державних органів, наближаючи національне законодавство до стандартів Ради Європи. Водночас суди повинні обґрунтовувати доцільність посилання на рішення Європейського суду з прав людини у кожній конкретній справі. З цього випливає необхідність визначити критерії доцільності такого посилання, а саме Конвенцію та рішення Європейського суду з прав людини треба застосовувати за наявності таких умов: у разі невідповідності національного законодавства положенням Конвенції та протоколів до неї; за наявності в національному законодавстві правових «прогалин» щодо прав людини та основних свобод, визначених у Конвенції та протоколах до неї; для кращого розуміння тих положень національного законодавства, до яких було внесено зміни або доповнення на підставі рішень Європейського суду з прав людини; для реалізації на практиці таких основних принципів Конвенції, як верховенство права, справедливість, справедливий баланс, справедлива сатисфакція, оскільки в українському законодавстві це нові категорії [9].

Серед основних функцій Європейського суду з прав людини, відображених у рішеннях цього міжнародного судового органу, доцільно виділити такі: а) повноваження щодо тлумачення положень Конвенції та протоколів до неї; б) напрацювання досвіду застосування Конвенції та протоколів до неї, який формується безпосередньо у процесі розгляду й вирішення справ по суті; в) вироблення положень щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики; г) вдосконалення правосуддя, що може виражатися як у зміні судової практики створенням можливості для перегляду справи у випадку встановлення Європейським судом з прав людини порушень Конвенції та протоколів до неї та у формуванні загальних підходів судів до тлумачення вітчизняного права, а також і у впливі на вироблення Конституційним Судом України власних правових позицій з конкретних справ і прийняття рішень, що відповідають міжнародним зобов'язанням нашої держави; д) інформаційна, оскільки інформація, яка міститься в рішеннях Європейського суду з прав людини, необхідна для оцінки не тільки відповідності національного законодавства європейським стандартам дотримання прав людини, але й відповідності національної правозастосовної практики європейським канонам забезпечення прав людини та надає змогу виявити проблеми і суперечності, а також визначити нові тенденції в розвитку законодавства й правозастосовної практики; е) вплив на правосвідомість, зокрема рішень Європейського суду з прав людини на уявлення людей, причому не тільки учасників процесу, але і в цілому на співгромадян держав-членів Ради Європи та на право взагалі, а також безпосередньо на права людини та їхню охорону і захист; ж) взаємодія з правничою наукою і розвиток правової доктрини, що полягає у виробленні Європейським судом з прав людини у процесі своєї діяльності нових правових ідей, які надають змогу по-новому поглянути на те або інше суспільне явище і правильно його сприйняти [10, с. 126–127]. У Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначено такі форми реалізації правових приписів

Європейського суду з прав людини: «виконання», «застосування» та «посилання» [7].

Виконання рішення Європейського суду з прав людини – це завершальна стадія провадження за справами, яка полягає в практичному застосуванні юридичної санкції, передбаченої поточним законодавством [11, с. 74]. Правові відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави Україна виконати рішення Європейського суду з прав людини пов'язані: з необхідністю усунути причини порушення державою Україна Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї; із впровадженням в українське судочинство та практику європейських стандартів щодо дотримання прав людини, передбачених у Конвенції та протоколах до неї; зі створенням передумов для зменшення кількості заяв (скарг) до Європейського суду з прав людини проти держави Україна [1]. Виконання рішення Європейського суду з прав людини – це виконання рішення, пов'язаного з виплатою стягувачеві (заявнику) відшкодування та вжиттям додаткових заходів індивідуального характеру; вжиттям заходів загального характеру [7]. Посилання як форма реалізації рішень Європейського суду з прав людини в Україні здійснюється внаслідок застосування положень, зафіксованих у рішеннях Європейського суду з прав людини та апробованих впровадженням цих рішень у законодавство національних держав-підписантів Конвенції та протоколів до неї.

Практика Європейського суду з прав людини здійснює значний вплив на вітчизняне законодавство та правозастосування у сфері прав та свобод людини і громадянина. Завдяки правотворчій діяльності і приписам Європейського суду з прав людини з різних питань, що входять до його компетенції, було прийнято чимало нормативно-правових актів у правозахисній сфері, розпочато правову реформу у сфері українського судочинства, реформу пенітенціарної системи, судову реформу, реформу органів прокуратури тощо.

Незважаючи на вступ до Ради Європи та ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кількість заяв (скарг) громадян України до Європейського суду з прав людини постійно збільшується, що зумовлює вжиття ефективних заходів стосовно модернізації вітчизняної правозахисної системи та відповідності законодавства України до європейських стандартів у сфері захисту прав та свобод людини й громадянина.

В одному зі своїх перших рішень Європейський суд з прав людини наголосив, що система захисту прав людини, передбачена Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, за своєї природи є субсидіарною, тобто допоміжною, і втілено це у встановленому нею процесуальному правилі: особа має право направляти скаргу до Ради Європи тільки тоді, коли випробувані всі доступні засоби внутрішньодержавного правового захисту. Це означає, що державні органи мають забезпечувати захист прав людини, насамперед, включаючи національні суди, які зобов'язані визнавати принципи і норми Конвенції як пріоритетну та базову основу своєї діяльності [12, с. 25]. Субсидіарний характер системи Європейського суду з прав людини відповідно до рішень Суду означає, що гарантувати права, зазначені в Конвенції, має насамперед державна судова влада. Отже, звернення до Суду потрібно розглядати не з позиції звернення до останньої інстанції, а як останню можливість звернутися за допомогою у виняткових випадках [13, с. 95].

Отже, субсидіарний рівень є основою захисту прав та свобод людини й громадянина. Однак треба враховувати, що головний обов'язок України – це ефективно здійснювати захист прав та свобод людини і громадянина, передбачені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, за допомогою вітчизняної правозахисної системи.

Висновки.

Європейський суд з прав людини є найефективнішим засобом захисту прав людини на європейському просторі. Цей міжнародний судовий орган

формує стандарти захисту прав людини, що впливають на правові системи всіх держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, а також здійснює значний вплив на національне законодавство і практику в різних сферах, пов'язаних із правами людини. Неухильне дотримання стандартів прав людини, їх впровадження і практична реалізація в діяльність органів публічної влади дозволить мінімізувати кількість звернень громадян України до Європейського суду з прав людини та створити ефективне правове забезпечення реалізації прав людини.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 11.11.2022).

2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 40. Ст. 263.

3. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення 11.11.2022).

5. Про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2156-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2156-19> (дата звернення 11.11.2022).

6. Протокол від 24 червня 2013 року № 15 про внесення змін до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-13#n2 (дата звернення 11.11.2022).

7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення 11.11.2022).

8. Тимченко Л.Д. Международное право: учеб. 3-е изд., стереотип. Харьков: Консум; Нац. ун-т внутр. дел, 2004. 333 с.

9. Рішення Європейського суду з прав людини як джерело права. URL: <http://www.vaas.gov.ua/news/rishennya-yeuropejskogo-sudu-z-prav-lyudini-yakdzherelo-prava> (дата звернення 11.11.2022).

10. Парехта А.А. Специфіка застосування рішень Європейського суду з прав людини у правовій системі України. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 1 (13). С. 117–131.

11. Адміністративне право України: словник термінів / за заг. ред. Т.О.Коломоєць, В.К. Колпакова; Держ. вищ. навч. закл. «Запоріж. нац. ун-т». К.: Ін Юре, 2014. 520 с.

12. Европейский суд по правам человека. Избранные решения: В 2-х т. Т. 1. Москва, 2001. 856 с.

13. Вильдхабер Л. Место Европейского суда по правам человека в европейском конституционном ландшафте. *Конституционное правосудие*. 2002. № 2 (16). С. 92-98.

The article is devoted to determining the place and role of the European Court of Human Rights in the legal provision of human rights in Ukraine. It was established that strict adherence to human rights standards, their implementation and practical implementation in the activities of public authorities will minimize the number of appeals by Ukrainian citizens to the European Court of Human Rights and create effective legal support for the realization of human rights.

Key words: human rights, legal support, European Court of Human Rights, national legislation, international legislation.